

IVANA LOVRIĆ JOVIĆ

Talijanski jezikoslovac iz 19. stoljeća koji je hrvatski jezik volio više od materinskoga¹

Mnogi su jezikoslovci utjecali na standardizaciju hrvatskoga jezika i zato su im posvećeni deseci znanstvenih radova. Među njima je iznimka Francesco Maria Appendini, čija je *Gramatika* donedavno bila zanemarena, vjerojatno zbog opsežnosti i jezika: na 360 stranica opisao je hrvatski jezik talijanskim metajezikom. Objavljena je u Dubrovniku 1808. godine, a zbog velike je popularnosti doživjela još tri izdanja: 1828., 1838. i 1850. godine.

Nedavno je autorica članka tu *Gramatiku* prevela, hrvatske primjere transkribirala te izradila popratnu studiju, pa je danas svatko može lako čitati i upotrijebiti za istraživanja imajući uvid u pretisak izvornika koji prati stranice prijevoda.

Franjo Marija Appendini – oblik *Franjo* navodi sam gramatičar – rođen je u Italiji, u mjestu pokraj Torina, 1768. godine. Postavši punoljetnim stupio je u Rimu u red pijarista, gdje je studirao filozofiju, književnost, teologiju i govorništvo, a na nagovor jednoga od profesora, dubrovačkoga pjesnika Faustina Galjufa, 1791. došao je u Dubrovnik, u kojemu se u crkvi svetoga Ignacija iduće godine zaređio te postao profesorom retorike na pijarističkome Collegium Rhagusinum sa sjedištem u spomenutoj crkvi. Poslije je, u vrijeme francuske vlasti, koja je 1808. obilježila pad Dubrovačke Republike, Appendini bio ravnateljem samostanskoga liceja (*Liceum-convictum*), a za austrijske vlasti u istome prostoru prefektom i profesorom novoimenovane petorazredne gimnazije (*Gimnasia Rhacusini*).

Appendini je toliko zavolio hrvatski jezik da je odlučio pridonijeti njegovoj standardizaciji tako što će ga detaljno opisati u svojoj *Gramatici*, u kojoj će hrvatskim jezikom biti ispisani samo primjeri uporabe, znalački odabrani u opsežnoj građi dubrovačke književnosti i, u manjoj mjeri, zapisani po ulicama grada.

U uvodu *Gramatike* on kaže: „Nema dvojbe da je ilirski jezik, s bilo kojega gledišta ga promatrali, jedan od najzanimljivijih jezika na svijetu.” Hrvatski je jezik, tada nazvan *ilirskim*, usvojio u Dubrovniku, ali poznao je i druge njegove izričaje. Za gramatički je opis izabrao dubrovački književnojezični izraz smatrajući ga *najsavršenijim od svih (il più perfetto di tutti)*. Nazivao ga je *dalmatinsko-bosanskim (il dialetto Dalmato-Bosnese)*, što je za njega, kao i za mnoge njegove suvremenike, bila istoznačnica za ikavicu, odnosno za štokavsku ikavicu. Ipak, primjeri kojima prati svoje pouke i aneksni rječnik koji se provlači

¹ Ovaj je rad nastao u okviru istraživačkoga projekta *Rječnik dubrovačkog govora*, koji financira Europska unija – *NextGenerationEU*. Za iznesene stavove i mišljenja odgovoran je samo autor, te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

kroz čitavu *Gramatiku*, potvrđuju ijekavski odraz, a ikavski se pojavljuje katkad kao dodatna inačica, pogotovo u obrascima za gramatičke kategorije.

Njegovi zaključci o ljepoti ilirskoga tkaju čitav uvod *Gramatike*. Rado ga opisuje i pridjevima *najberičetniji* i *najplodniji* (*niuna avvene più ubertosa e feconda di questa*). Uvjerenost u vrijednost toga jezika i u to da mu ne trebaju strani elementi potvrđuje i gramatičkim poukama. Naime, u primjerima koji prate pouku nema talijanizama premda su mu bili bliski i prirodni. Istina je da su posuđenice oskudne u onome dijelu dubrovačke književnosti (Gundulićeva djela) koji je odigrao najvažniju ulogu pri odabiru dubrovačkoga, odnosno štokavsko-ijekavske osnovice, za temelj jezične standardizacije. S druge strane, Appendini navodi kako mu je građa mnogo šira od toga, pa nabraja i Držićeva dramska djela te dubrovačke *francèzarije* (prilagodbe Moliereovih komedija na dubrovački govor), tekstove, dakle, koji talijanizmima obiluju. Stoga je jasno kako je ovaj Talijan uporabu posuđenica iz materinskoga jezika svjesno izbjegavao, a valja napomenuti kako mu to nije bilo lako jer su talijanizmi stabilno obilježje dubrovačkoga govora do današnjosti.

U ovome članku istražiti ćemo riječi iz *Gramatike* koji su slavenskoga postanja premda je gramatičar umjesto njih imao prilike uporabiti talijanizme. Pronalaziti ćemo ih u aneksnome rječniku, u kojemu se očekuje manje knjiškoga (čistunskoga) jezika. Kako bismo to potkrijepili, donosimo konkretne istoznačne talijanizme potvrđene u drugim tekstovima ili rječnicima iz njegova doba.

Pod naslovom *Zrak* Appendini pobraja sljedeće riječi: *povjetarce* ili *ajer*, *vjetar* ili *vitar*, *vjetar sjeverni*, *jug* itd. Dok za prvi leksem nudi istoznačni knjiški i pjesnički talijanizam *ajer* (tal. *aere*), za posljednja dva ne navodi talijanizme *tramontana* (tal. *tramontana*) i *šilok* (tal. regional. *silocol/scilocco*), koji su se već u to doba u Dubrovniku upotrebljavali.

U religijskome značenjskom području, uključujući i ono crkvenoga ruha, Appendini navodi sljedeće riječi: *Bog*, *božanstvo*, *Stvoritelj*, *Spasitelj*, *anđeo*, *crkva*, *crkvica*, *hram*, *otar*, *križ*, *čaša*, *plitica*, *telesnik*, *miso*, *planita*, *pas*, *nadramenica*, *naglavnik*, *svjetnjak*, *kadionik*, *kadilo*, *tamjan*, *livan*, *inkuna/inkunica* ili *ikona*, *dubljer*, *grob/greb*, *sprovod*, *odar mrtacki* ili *nosilo*, *pokora* ili *metanija* itd. Za potonju riječ gramatičar napominje da je riječ o *barbarskoj* riječi, što za njega uglavnom označuje ono što ne pripada dubrovačkomu govoru, a ovaj je put riječ i o grecizmu (grč. *metanoeo*, *μετανοεω*). Ta značenjska skupina dobro oslikava oskudnost talijanizama i latinizama. Navodi posuđenice *anđeo* (grč. *angelos* < lat. *angelus*), *planita* (lat. *planeta*), *otar* (lat. *altare*, tal. *altare*), *miso* (lat. *missale*), dakle internacionalne latinizme, pa tako i one glasovno prilagođene dubrovačkomu govoru: *ikona/inkuna/inkunica* (grč. *eikón*) i *dubljer* (tal. *doppiere*). Propušta navesti mnoge talijanizme koji su potvrđeni u rukopisnim dubrovačkim oporukama iz 17. i 18. st.: *vekar* (tal. *vicario*), *dum* (lat. *dominus*), *kapelan* (lat. *capellanus*), *fratar* (lat. *frater*), *reliđoz* (lat. *religiosus*, tal. *religioso*), *predikatur* (lat. *praedicator*, tal. *predicatore*), *pjovan* (tal. *piovano*), *kantana* (tal. *cantata* – *misa kantata*), *stola* (lat. *stola*), *manipuo* (lat. *manipulus*), *korporao* (lat. *corporale*, tal. *corporale*).

PRETISCI

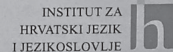
IVANA LOVRIĆ JOVIĆ

Appendinijeva *Gramatika ilirskoga jezika* –
jezičnopovijesna studija s prijevodom i transkripcijom uz pretisak

GRAMMATICA
DELLA LINGUA
ILLIRICA
COMPILATA
DAL PADRE
FRANCESCO MARIA APPENDINI

NACIONALNA
I SVJETLOSNJA
KNJIŽARNA
I ZAGREB

INSTITUT ZA
HRVATSKI JEZIK
I JEZIKOSLOVLJE

U značenjskome području srodničkih odnosa gramatičar nudi samo slavizme: *obitil* ili *kuća*, *rodstvo* ili *rožbina*, *rođak*, *otac* ili *ćačko*, *mati*, *djed*, *unuk*, *stric*, *dundo*, *sinovac*, *ćerca* ili *sinovkinja*, *punica*, *brat*, *sestra*, *sin*, *kći*, *očuh*, *maćeha* ili *maća*, *djever*, *ženidba*. Valja napomenuti kako je imao prilike navesti sljedeće talijanizme koji se nalaze u aktivnoj uporabi do današnjih dana: *familja* (tal. *famiglia*), *kužini* (tal. *cugino*), *parenti* (tal. *parenti*), *nono* (tal. *nonno*, ven. *nono*), *neput* i *nepuća* (lat. *nepos*, tal. *nipote*), *femina* (lat. *femina*, ant. e poet. tal. *femina*), *kunjado* (ven. *cognado*) i *matrimonijo* (lat. *matrimonium*).

U značenjskome području duše, kako ga Appendini naziva, nalaze se sljedeće riječi: *duša*, *razum*, *um*, *volja*, *hotjenje*, *narav*, *pamet*, *miso* i *duševnost*. Ni ovaj put ne nailazimo na talijanizme i latinizme tipične za ondašnji dubrovački govor: *volontat* (lat. *voluntas*, arc. tal. *volontate*) i *konšijenc(ij)a* (lat. *conscientia*, tal. letter. ant. *conscienza*), koje je imao prilike navesti kao inačice slavizmima *hotjenje* i *duševnost*.

Leksička skupina koja je u vezi s tijelom sadržava sljedeće riječi: *tijelo* ili *tilo*, *udo*, *mozak*, *žila*, *žulj*, *krv*, *koža*, *rana*, *suza*, *zapljuvak* ili *zapljuvka*, *jed* ili *jid* ili *srčba*, *znoj* ili *pot*, *zavratak* ili *zatiok* te *leđa* ili *ledi*. Appendini napominje kako *zatiok* nije riječ koja pripada dubrovačkomu govoru. Dubrovačke frančezarije u tome području potvrđuju posuđenice talijanskoga ishodišta: *faca* (ven. *fazza*), *škina* (tal. *schiena*, ven. *schen*), *stomak* (tal. *stomaco*), *bazilika* (tal. *basilare*, 'glavna žila na ruci') i *polas* (tal. *polso*).

Ivana Lovrić Jović

**APPENDINIJEVA
GRAMATIKA ILIRSKOGA JEZIKA:**

**jezičnopovijesna studija
s prijevodom i transkripcijom
uz pretisak**

**Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
Zagreb, 2022.**

Ni u popisu koji donosi riječi povezane sa stanovanjem ne nalaze se talijanizmi, pa ni onaj danas već poznat i nedubrovačkim govornicima hrvatskoga jezika – *funjestra* za ‘prozor’ (tal. *finestra*, ven. *fenestra*). Appendini ima gotovo samo slavizme: *stan*, *vrata*, *prag*, *zatvor*, *brava*, *ključ*, *svijeća*, *postelja*, *pernica*, *slamnica*, *uzglavlje* ili *tundjela* i *kokto*. Usto navodi i riječ *flekta* za ‘deku, pokrivač’, raguzeizam što ga etimolog Petar Skok smješta u 18. st. i dovodi u vezu s latinskim oblikom *flecta* tvorenim od glagola *flectere*. U dubrovačkim je oporukama leksik iz ovoga značenjskog područja potvrdio velik broj talijanizama: *kamara* (tal. *camera*), *saloća* (ven. *salota*), *đardin* (tal. *giardino*, ven. *giardin*), *medzan* (tal. *mezzanino*, ven. *mezà*, pl. *mezai*), *stranj* (tal. *stragno*) i *terin* (tal. *terreno*, ven. *teren*) te latinizam *polaća* (lat. *palatium*). Nakon toga Appendini nabraja riječi povezane s kuhinjom: *kubinja*, *ognjište* ili *komin*, *dimljak*, *dim*, *čađa*, *roš* ili *pećme*, *ražanj*, *koto*, *lonac*, *prosulja* ili *tava* i *tućak*. Može se primijetiti kako u tome nizu navodi talijanizam *komin* (tal. *camino*, ven. *camin*) i latinizam *prosulja* (lat. *frixorium*), riječi potvrđene i u dubrovačkim oporukama iz 17. i 18. st., ali i u današnjemu vernakularu (vremešnjih govornika). Malo je vjerojatno da gramatičar nije poznavao velik broj riječi koje su ishodište imale u njegovu jeziku, a potvrđuju ih drugi dubrovački izvori: *mobilja* (tal. *mobilgia*, *mobilia*), *fornio* (tal. *fornello*, ven. *fornelo*), *bauo* (tal. *baule*, ven. *baul*), *kanapa* (tal. *canapé* iz fr. *canapé*), *kredenca* (tal. *credenza*) ili *vetrina* (tal. *vetrina*), *kikara* (tal. *chicchera*), *tavolin* (tal. *tavolino*, ven. *tavolin*), *gvantijera* (tal. *quantiera*),

teća (ven. *tecia*), *pinjata* (tal. *piatto*, ven. *piato*), *bronzin* (tal. *bronzino*, ven. *bronzin*), *špiritjera* (tal. *spiritiera*), *tortijera* (tal. *tortiera*), *špijerla* (ven. *piria*), *pjat* (tal. *piatto*, ven. *piato*) i *pirun* (ven. *piron*). U dubrovačkim su oporukama potvrđeni sljedeći talijanizmi: *pantaruuo* (tal. *puntaruolo*) – kao istoznačnica rjeđem venetizmu *pirun*, prisutnijem u drugim priobalnim govorima; *pozate* (tal. *posate*), *napa* (tal. *nappa*), *štufa* (tal. *stufa*), *vestijarijo* (tal. *vestiario*), *kašeta* (tal. *cassetta*, ven. *casseta*), *kvadar* (tal. *quadro*), *skandalet* (tal. *scaldaletto*, ven. *scaldaletto*), *kačulić* (tal. *cazzuola*, ven. *cazzola*, *cazziola*, *cazzolo*), *skrinja* i *skrinjica* (tal. *scigno*), *ferauo* (tal. *ferale*, ven. *feral*), *bicerić* (ven. *bicerin*), *bario* (tal. *barile*, ven. *baril*), *romjenča* (tal. *rame*, mđlat. *aeramentia*), *kašun* (tal. *cassone*, ven. *casson*) i *valižica* (tal. *valigia*), kao i latinizam *lihsija* (lat. *lixivium*) i germanizam *špaber* (njem. *Sparherd*, ven. *spacher*). Može se zaključiti da je ovo skupina u kojoj se Appendini najbolje iskazuje kao slavenofil.

Slično je i sa značenjskim područjem odjeće. Appendini donosi riječi: *haljina*, *odjeća*, *košulja*, *gaće*, *gaćice*, *hječva*, *dokoljenice*, *crevolja*, *klobuk*, *rukavica*, *ubrusac* ili *ubručić*, *mabramica* i *štap*, a nema dubrovačkih talijanizama: *bjankarija* (tal. *biancheria*, ven. *biancaria*), *kotula* (ven. *cotola*, *cotolo*), *kamiđolica* (tal. *camiciola*), *velut* (tal. *velluto*), *koret* (ven. *coreto*), *kamelot* (ven. *cameloto*), *bareta* (tal. *baretta*, ven. *bareta*) i *demaskin* (ven. *damaschin*).

U ovome radu neće se istraživati pomorski leksik jer bi potvrde talijanizama iz drugih izvora mogle činiti zaseban rad. Naime, dubrovačke pomorske veze s Italijom bile su toliko jake i dugotrajne da su rječnici pomorskoga nazivlja naveliko obilježeni talijanizmima, preciznije rečeno – noštromizmima, kako se nazivaju pomorski talijanizmi (od *noštromo* ‘vođa palube’). Appendini navodi sljedeće riječi: *brod*, *drijevo*, *plavka* ili *lađica*, *veslo*, *sidro*, *jedro*, *krma*, *arbor* ili *jambor*, uz njih i latinizam *prova* (lat. *prora*).

Appendinijevo izbjegavanje talijanizama može se svjedočiti današnjemu jezikoslovcu ili zaljubljenicima u hrvatski jezik, ali mu se jednako tako treba zamjeriti na subjektivnosti imajući na umu poučavateljsku svrhu *Gramatike* i znajući kako ju je pisao i za svoje sunarodnjake koji su imali veze s Dubrovnikom. No, gramatičar je opravdanje za takav postupak naveo u uvodu rekavši kako je ilirski dijalekt, ili dalmatinsko-bosanski, najsavršeniji i stoga što svoju arhaičnost, u vidu svežine i jednostavnosti, zadržava do 19. stoljeća, zbog čega dalmatinske Ilire mogu razumjeti govornici ostalih slavenskih dijalekata. Dodaje da se isto ne može reći za Čehe, Poljake i Ruse, dijelom i zbog toga što preuzimaju riječi iz stranih jezika, pa ih Dalmatinci i Iliri ne mogu lako razumjeti.

Suvremeno izdanje njegove *Gramatike* autorica je predstavila (2022. godine) u Biskupijskoj klasičnoj gimnaziji u Dubrovniku, sljednici nekadašnjih obrazovnih ustanova kojima je Appendini ravnateljao. Prema podatcima koji su poznati sadašnjemu ravnatelju, velika je vjerojatnost da je knjiga predstavljena upravo u prostoru u kojemu je i nastajala.